

Н.И. Ляпбаева¹

¹М.Тынышбаев атындағы Қазақ көлік және коммуникациялар академиясы, Алматы қ., Қазақстан,
lyarbai-n@mail.ru

«ӘЛЕУМЕТТІК ҚАУІПСІЗДІК» ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ МӘНІ

Аннотация. В статье рассматривается понятия «социальная безопасность» и ее сущность.

Аңдатпа. Мақалада «әлеуметтік қауіпсіздік» ұғымы және оның мәні қарастырылады.

Abstract. The article deals with the concepts of social security and its essence.

Ключевые слова: безопасность, социальная безопасность, социология, безопасность в транспорте.

Түйінді сөздер: қауіпсіздік, әлеуметтік қауіпсіздік, әлеуметтану, көліктегі қауіпсіздік.

Keywords: security and social security, sociology, security in transport.

Әлеуметтік қауіпсіздік кез келген қоғам үшін маңызды факторлардың бірі. «Әлеуметтік қауіпсіздік» ұғымының классикалық анықтамасы бұл – елдің және халықтың әлеуметтік саладағы мүдделерін қорғау жөніндегі шаралардың жиынтығы, қоғамның әлеуметтік құрылымы мен қатынастарын, адамдардың өмірін қамтамасыз ету мен әлеуметтендіру жүйесін, прогрестің талаптарына сәйкес қазіргі және келешек ұрпақтың өмір салтын дамыту. «Әлеуметтік қауіпсіздік» ұғымына берілген осы энциклопедиялық анықтаманы толықтыра отырып, әлеуметтік қауіпсіздік бұл ұлттық қауіпсіздік сияқты жалпы категорияның бір бөлігі екендігі жөнінде айтуға болады. Әлеуметтік қауіпсіздік – тұлғаның, әлеуметтік топтардың, қауымдастықтардың өмірлік маңызды мүдделерінің, құқықтары мен бостандықтарының бұзылу қаупінен қорғалу жағдайы. Әлеуметтік қауіпсіздік – мемлекеттің өзінің басты байлығы - адамға деген ықыласты, құнтты қарым-қатынасы.

«Әлеуметтік қауіпсіздік» термині ғылыми айналымға салыстырмалы түрде жақын уақытта енді және өзінің дамуын халықаралық құжаттардың бірқатарында тапты. Олардың ішінде 1995 ж. Әлеуметтік даму бойынша дүниежүзілік конференцияда қабылданған Дүниежүзілік әлеуметтік декларацияны ерекше бөліп көрсеткен жөн. Онда былай деп айтылған: «Біз азық-түлікке құқық, дауыс беру құқығы секілді қасиетті болып келетін, бастапқы білім алуға құқық, баспа еркіндігіне құқық секілді құрметті болып табылатын, дамуға деген құқық адам құқығының іргелі түрлері ретінде қарастырылатын қоғамды қалыптастыруды ұсынамыз».

Декларацияда әлеуметтік қауіпсіздікті қамтамасыз етудің минималды міндеттері тұжырымдалған:

- қыз балалар үшін де, ұл балалар үшін де жалпы бастапқы білім беру;
- ересек адамдар арасындағы сауатсыздық деңгейін екі есе қысқарту;
- балаларға вакцина егудің басымдылығы бар, барлығына арналған қарапайым медициналық көмек;
- тойып жей алмаудың өткір жағдайларын жою;
- қалағандардың барлығына отбасын жоспарлау бойынша қызметтерді көрсету;
- барлығы үшін қауіпсіз ауыз суы және тазалық сақтау;
- өзін-өзі жұмыспен қамту мүмкіндіктерін қамтамасыз ету мақсатында барлығы үшін несиелер.

Әлеуметтануда «әлеуметтік қауіпсіздік» термині тұлғалардың және әлеуметтік топтардың саяси, экономикалық, рухани басылуын, оларға қатысты мемлекет және (немесе) басқа да әлеуметтік субъектілердің тарапынан өз мақсаттарына қол жеткізуі үшін зорлық және қарулы күштерді қолдануын болдырмайтын әлеуметтік өзара әрекеттесу және қоғамдық қатынастардың жағдайы.

«Әлеуметтік қауіпсіздік» түсінігін анықтауда мүмкін тәсілдердің бірі шетелде кең тарады. Бұл тәсіл үшін «әлеуметтік қауіпсіздік» түсінігін «әлеуметтік қамсыздандыру» түсінігімен орайластыру сипатты болып келеді. Бұл ретте, әлеуметтік қауіпсіздікті қамтамасыз ету, мұқтаж азаматтардың категорияларына материалды және басқа да көмек түрлерін көрсету мәселелерін шешу жалпы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі аспектілерінің бірі деп ұйғарылады.

Американдық зерттеуші С. Дойлдың пайымдауынша мемлекет «әлеуметтік саланы, білім беруді және экономиканы дамыту бойынша шараларды сыртқы әсерлерсіз жүзеге асыру мүмкіндігіне ие болса, өз азаматтарын баспанамен, азық-түлікпен, жұмыспен қамтамасыз етіп, олардың азаматтық құқықтары мен жеке еркіндігін қорғай алса», онда бұл мемлекет әлеуметтік қауіпсіздік жағдайында.

Аталған тәсілге сәйкес әлеуметтік сипаттағы мәселелерді шешу бойынша тәжірибелік жұмыс іске асырылуда. Мысалы, АҚШ-та әлеуметтік қауіпсіздік мәселелерімен федералды биліктің арнайы құрылған, 1929–1933 жж. Ұлы депрессиядан кейінгі әлеуметтік жарылыстың алдын-алу үшін 1935 ж. қабылданған әлеуметтік қауіпсіздік туралы заң негізінде әрекет ететін Әлеуметтік қауіпсіздік басқармасы айналысады.

Қазақстандық тәжірибеде «әлеуметтік қауіпсіздік» түсінігі тікелей анықталатын заңнамалық құжаттар жоқ. Дегенмен, мамандардың ойынша, көптеген мемлекеттер үшін, соның ішінде Қазақстан үшін, әлеуметтік қауіпсіздік әскери қауіпсіздіктен кем емес маңыздылыққа ие болуда. Әлеуметтік қауіпсіздік елде қазіргі кездегі және болашақта болуы мүмкін ұлттық мүдделерге жауап беретін, жеткілікті жоғары өмір стандарттарының, әлеуметтік қамсыздандырылудың, білім берудің, денсаулық сақтау саласының бар болуын, қоғамның позитивті құндылықты бағытталуын қалыптастыру және дамытуды ұйғарады.

Әлеуметтік қауіпсіздікті қамтамасыз ету инклюзивті экономикалық өсуді жүзеге асырумен тікелей байланысты. Ол экономиканың макро және микродеңгейлері арасында тікелей байланысты орната отырып, қоғамның әрбір тобы үшін ресурстардың әділ таратылуына негізделеді. Микродеңгейде қоғамның құрылымдық трансформациясы нәтижесінде экономикалық, әлеуметтік және территориалды тұтастық пен теңдікті қамтамасыз ететін, жұмыс бастылығы жоғары деңгейдегі экономиканы құру жүреді. Негізгі ресурстар мен қызметтерге қол жетімділікті кеңейту негізінде өмір сүру деңгейін жоғарлату мүмкіндіктері беріледі, ең бастысы – өскелең болашақ үшін негіздер құрылады.

Мұндай өсудің бөлігі халықтың барлық топтарына қол жетімді инклюзивті қаржылық жүйе болып табылады. Ол өзіне келесі құрамдас бөліктерді қосады:

- кедей және тұрмысы төмен клиенттер қаржылық жүйенің ортасында орналасқан. Қаржылық қызметтерге деген олардың сұранысы басқа барлық деңгейлердегі әрекеттерді басқарады;

- қаржылық жүйенің негізін провайдерлердің бөлшек қаржылық қызметтері құрайды, олар кедейлер мен тұрмысы төмендерге тікелей қызмет көрсетеді;

- трансакциялық шығындарды төмендетуге, қамтуды кеңейтуге, қаржылық қызметтер арасында айқындылықты және дағдыларды дамытуға қажетті қаржылық инфрақұрылым және қызметтер спектрі құрылады;

- инклюзивті қаржылық жүйенің дамуының сәйкес заңнамалық және саяси шектеулері құрастырылады.

Автомобильдендіру деңгейінің күрт өсуімен сипатталатын қазіргі заманда тасымалдау мен көліктік процесстердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету және олардың деңгейін арттыру мәселелері аса өзекті сипат алып отыр. Жол-көлік оқиғалары тек қана көлік құралдарының бүлінуімен, азаматтардың жарақат алуы немесе қайтыс болуымен байланысты шығындармен ғана емес, сонымен бірге аса қауіпті жүктерді тасымалдаушы көліктердің апаты жағдайларында орын алуы мүмкін, төтенше жағдайлармен де байланысты болады.

Жол қозғалысының қауіпсіздігін қамтамасыз ету шараларының экономикалық тиімділігін анықтау кезінде белгілі бір уақыт аралығы үшін, белгілі бір шаралар қабылданғанға дейінгі және олар қабылданғаннан кейінгі жол-көлік оқиғаларының санының, қайтыс болғандардың, жараланғандардың санының, әлеуметтік және материалдық шығындардың көлемінің өзгеруін салыстырмалы талдау әдісі қолданылады және жоғарыда аталған шаралар нәтижесінде жол-көлік оқиғаларының санының қысқару шамасының орташа көрсеткіші Δk есептеледі. Бұл ретте жол қозғалысының орташа қарқындылығының өзгерісі де ескеріледі.

Жол-көлік оқиғаларының салдарынан орын алатын шығындар көрсеткіштері, жол қозғалысының қауіпсіздігін артыруға бағытталған шараларды енгізудің тиімділігі туралы шешімдерді қабылдау кезіндегі экономикалық есептеулер құрамына енгізіледі.

Жол қозғалысының қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесінің басымдылығын, мемлекеттік маңызға дейін көтере отырып, жол-көлік оқиғаларының шығындарын бағалау, жол қозғалысының қауіпсіздігін арттыру шараларын енгізуге бағытталған.

Жол-көлік оқиғаларының нәтижесінде орын алатын әлеуметтік-экономикалық шығындардың нормативтерін есептеу мен бағалау әдістемесіне сәйкес жол-көлік оқиғаларының нәтижесінде орын алатын әлеуметтік-экономикалық шығындардың көлемі тура және жанама шығындарды есептеу негізінде бағаланады.

Жол-көлік оқиғаларының тура шығындары:

- автомобиль жолдарын пайдалану қызметтерінің жол-көлік оқиғаларының зардаптарын жою шығындары;
- жүк жөнелтушілердің шығындары;
- жол полициясы қызметінің және басқа да қызметтердің жол-көлік оқиғаларының себептерін тергеумен байланысты шығындары;
- емдеу мекемелерінің, зардап шеккендерді емдеуге кеткен, шығындары;
- жол-көлік оқиғалары кезінде қызметкерлері зардап шеккен мекемелердің шығындары;
- әлеуметтік қамсыздандыру органдарының әртүрлі төлемдерге жұмсаған шығындары;

Жол-көлік оқиғаларының жанама шығындары:

- азаматтың материалдық өндіріс саласынан тысқары қалуымен байланысты экономикалық шығындар;
- өндірістік байланыстардың үзілуімен байланысты шығындар, моралдық шығындар.

Жол қозғалысының қауіпсіздігін қамтамасыз ету бағытындағы кейбір шаралар, мысалы, қозғалыс жылдамдығын шектеу, қозғалыс уақытын ұзартады, сондықтан уақыт шығындарының құндық баламасын да ескеру керек. Жол қозғалысының қауіпсіздігін қамтамасыз ету бағытындағы шаралардың экономикалық тиімділігін бағалау әдістемесі келесі кезеңдерден тұрады. Жол-көлік оқиғаларының алдын алу жүйесі жол қозғалысының қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік стандарттардың, ережелер мен тәртіптердің, нормативтік құжаттардың талаптарын бұлжытпай орындауға негізделуі тиіс. Сонымен қатар, автокөлік жүргізушілерімен жүйелі түрде жұмыстар жүргізу, автокөлік құралдарының техникалық жағдайына күнделікті бақылау жасау, жол

қозғалысын ұйымдастырудың техникалық құралдарын тиімді пайдалану тиісті нәтижелер береді.

Қазақстан Республикасы мен қатар өзге дамыған елдердің қазіргі кездегі өзекті проблемасы көліктегі әлеуметтік қауіпсіздік болып табылады. Осы мәселені шешу үшін көптеген құжаттар мен заңдар қабылдануда. Бұл мәселе бір күнде шешіле қоятын мәселе емес, оған көптеген жылдар кетуі мүмкін. Нақты мәселені шешетін фактор адам болып табылады. Адамдар мемлекет бекіткен нормативтік-құжаттар мен заңдарды сақтаған жағдайда ғана көліктегі әлеуметтік қауіпсіздік сақталады.

Қоғамдағы тұрақтылықтың басты кепілі – әлеуметтік қауіпсіздік. «Біздің басты мақсатымыз – 2050 жылға қарай әлемнің ең дамыған отыз елінің қатарына кіру. Ол үшін мүмкіншілік те, ресурс та, білімді адамдар да, берекелі ұлт та бар», - деп атап көрсеткен болатын Президент өзінің кезекті Жолдауында [1, 2 б].

ӘДЕБИЕТТЕР:

[1] «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2012 ж. 14 желтоқсан. www.adilet.zan.kz.